

Моделі актуального членування складнопідрядного німецького речення (семантико-прагматичний аспект)

І. В. Якубенко

Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

Paper received 29.01.18; Revised 03.02.18; Accepted for publication 05.02.18.

<https://doi.org/10.31174/SEND-Ph2018-151VI44-17>

Анотація. У статті розглянута проблема актуального членування складнопідрядного речення в сучасній німецькій мові. Встановлені моделі досліджені як тактико-оперативна одиниця актуального членування речення, наведена їхня семантико-прагматична інтерпретація.

Ключові слова: актуальне членування, засоби, модель, семантика, прагматика.

Вступ. На певному етапі спілкування мовець завжди прагне підкреслити для себе або слухача найважливішу інформацію. У такий спосіб адресант розв'язує прагматичні завдання, пов'язані з ефективністю самого мовлення й досягненням мети [1, 3, 4, 8]. Адресантові необхідна певна мовна форма, яка завдяки своїй синтаксичній структурі привертала б увагу слухача і сприяла б прийому інформації в необхідному для мовця руслі. Така форма є моделлю можливого варіанту вираження мети висловлення [10, 11]. Тобто у повідомленні адресант виділяє актуальну, нову, наприклад для адресата, інформацію. Під *актуальним членуванням речення* в статті розуміється розмежування інформації в реченні на дві частини (тему (вже відоме) та рему (нове)), що зумовлено комунікативним завданням, регульованим контекстом або конкретним моментом мовлення (В.Г. Адмоні, В.А. Белошапкова, А.П. Загнітко, Ф.Данеша, В.Матезіус, Я.Фірбас.).

Огляд публікацій по темі. Наявність попередніх ґрунтовних досліджень дозволила поглибити їх та винайти нові шляхи подальших наукових пошуків. Зокрема науковці, розрізняючи у змістовій структурі речення семантичний та прагматичний аспекти, визнають домінуючу роль останнього (І.П. Сусов, В.В. Козловський) [5]. Рух інформації в реченні відбувається за певною схемою-моделлю. Існують різні підходи до моделювання речення, зокрема, структурний (О.І. Москальська) та комплексний (О.В. Гулига) [2, 7]. У сучасній лінгвістичній парадигмі існують такі принципи аналізу актуального членування складнопідрядного речення: 1) багатоярусність (О.А. Крилова та Н.А. Слюсарєва); 2) факультативне розташування (І.П. Распопов); 3) макрополе напруження (Г.П. Перепеченко). Для побудови моделей головним став принцип багатоярусності.

Мета та задачі дослідження. Метою даного дослідження є структурно-семантичний (а надалі прагматичний) опис моделей актуального членування складнопідрядного речення, оскільки він необхідний для досягнення структури одиниць мови, їхніх типів, сфери та потенціалу застосування. Використовуючи типові схеми-моделі актуального членування, мовець здатний із максимальною ефективністю розташовувати у своєму повідомленні інформацію для досягнення конкретної мети, впливу на співрозмовника, правильного вираження своєї думки.

Матеріали та методи. Матеріалом дослідження слугували сучасні прозаїчні твори німецьких авторів. Комплексна методика дослідження включає описовий метод, метод лінгвістичного спостереження та елементи кількісного аналізу, контекстуальний аналіз, методом суцільної вибірки, синтаксичний аналіз за членами ре-

чення, логіко-семантичне та структурно-семантичне моделювання, комунікативно-семантичний метод. Комунікативно-прагматичний підхід до мовних явищ сприяв додатковим можливостям інтерпретації моделей актуального членування.

Виклад основного матеріалу. Актуальне членування можна образно назвати призмою, крізь яку подається основна інформація, без якої повідомлення втрачає важливі прагматичні компоненти.

Під моделлю актуального членування складнопідрядного речення ми розуміємо тактичний прийом розподілу у реченні інформації (на тему та рему як у головному, так і у підрядному реченні), як засіб реалізації певного наміру мовця. Оперування моделями актуального членування, як комунікативними засобами, дає змогу мовцеві правильно оформлювати свої думки, розподіляти інформацію повідомлення між темою та ремою відповідно до мети висловлення.

Реконструкція моделей АЧ відбувається у декілька етапів. Це зумовило розробку комплексної методики дослідження, яка включає: *описовий* метод (для інвентаризації досліджуваних одиниць і встановлення блоку релевантних моделей-засобів актуального членування); для виявлення ступеня репрезентативності моделей актуального членування використано метод *лінгвістичного спостереження* та елементи *кількісного аналізу*; *контекстуальний* аналізу став у нагоді для ідентифікації даного й нового, для визначення складу теми та реми; експериментальний матеріал отриманий методом *суцільної вибірки*. Застосований *синтаксичний аналіз за членами речення* необхідний для визначення складу теми та реми. Встановлення структурного мінімуму моделі стало можливим за допомогою *логіко-семантичного та структурно-семантичного моделювання*. За допомогою методу *лінгвістичного моделювання* визначено конкретні моделі актуального членування складнопідрядного речення та схематично відтворено об'єкт дослідження. Для перевірки, чи справді модель актуального членування може виражати той чи інший тип іллокутивного акту, було застосовано *метод „викреслення“* факультативних елементів моделі складнопідрядного речення. Визначенню структурної, семантичної або іллокутивної облігативності підрядної частини сприяв метод *елімінації*. Розмежування компонентів змістового плану речення допоміг здійснити *комунікативно-семантичний* метод. Процес визначення типу іллокутивного акту і його інтенційної спрямованості здійснюється за допомогою *функціонального методу*, а саме – *прагматичного аналізу, прийому врахування семантичних (сміслових) показників речень-моделей та конкретної ситуації спілку-*

вання. Комунікативно-прагматичний підхід до мовних явищ сприяв додатковим можливостям інтерпретації моделей актуального членування.

На наступному етапі наукового пошуку встановлено та досліджено структурно-семантичні моделі складно-підрядних речень, інтерпретовано зв'язок та взаємовплив засобів актуального членування речення з урахуванням формальної та функціональної перспективи речення, з'ясовано синтаксичні особливості організації німецького складнопідрядного речення.

У результаті дослідження систематизовано та розподілено моделі (як тактичні прийоми) актуального членування складнопідрядного речення на три блоки відповідно до місця розташування підрядної ланки (пост-, пре-, та інтерпозиція). Під структурно-комунікативним описом моделі в даній статті розуміється детальне пояснення відповідності між будовою та комунікативною спрямованістю складнопідрядного речення. Модель у такому описі розглядається як єдність постійних елементів, спрямована на вираження змісту (Inhalt). Для пояснення моделей використано наступні позначення, зважаючи на їх застосування у роботах відомих науковців: основна тема – Т, додаткова тема – Т1, основна рема – R, додаткова рема – R1, друга, додаткова рема – R2, підмет – S, присудок – P, модальне дієслово – MV, допоміжне дієслово – HV, перший. Головне речення позначається як [...], а підрядне – як (...).

Наведемо приклад із першого блоку. Підрядна предикативна частина в постпозиції (12 моделей, серед яких 2 основні – *інваріанти*) та 10 моделей (з можливими варіантами): [T], R; [R], [T]; [T-R], (R); [R-T], (R); [R], (T-R); [R1], (T-R); [R1-T], (R); [T1-R1], (T-R); [T-R1], (R); [R-T-R], (T-R); [T-R2-R1], (T-R); [R-T-R], (R). Напр.: T – *Lila*, R – *wartet*, R – *bis er mit dem Jeep weg fährt*.

Модель актуального членування [T-R], (R):

Lila wartet, bis er mit dem Jeep weg fährt [15, с.94]

Структурна схема зазначеної вище моделі актуального членування така:

[S + P / HV / MV + P], (als / wenn / bis / wie / + S + P / HV / MV).

У головній предикативній частині міститься тема й частина реми. Інформаційно важливими, опорними є сполучник та підрядна ланка, які разом із ремою в головній частині утворюють складну рему. Препозитивна головна частина позбавлена смислової завершеності, про що свідчить лексичне значення дієслова "*wartet*", йому властива обов'язкова та факультативна валентність. У наведеному зразку обов'язковий актант входить до складу теми, а факультативний актант – не наявний. Саме тому в читача відразу виникає питання "На що або на кого чекає Ліла?". Присутність факультативного ак-

танта обов'язкова, він експлікується в підрядному реченні "*bis er fährt*".

Наступна мета дослідження полягає у визначенні прагматичного змісту моделей актуального членування сучасного німецького складнопідрядного речення. Прагматичний зміст висловлення акумульований у таких компонентах мовленнєвого акту: інтенція мовця, іллокутивний та перлокутивний акти. Думка мовця набуває знакової форми. Їй властиві синтактико-семантичні та прагматичні відношення (Л.Г. Бабенко, Г.В. Баєва). Наведемо приклад:

Модель актуального членування [R-T], (R): R – *Könnte ich wieder*, T – *bei der Vorlesung sitzen und dem Professor in seinem Leinenhemd dabei zuhören*, R – *wie er eine Folie auf den Overhead-Projektor legt*.

Während der Professor zum Beispiel über den Kulturwandel in Ozeanien gesprochen hat, dachte ich: das hat wenig mit mir zu tun. Könnte ich wieder bei der Vorlesung sitzen und dem Professor in seinem Leinenhemd dabei zuhören, wie er eine Folie auf den Overhead-Projektor legt [12, с. 36].

Використана форма кон'юнктиву дає змогу ідентифікувати даний іллокутивний акт як *жаль* зі значенням *ірреальності* (бажання – *könnte*). Іntenційна спрямованість цього речення – намір мовця висловити *жаль*. У головній його частині представлено емпатичну рему *könnte ich wieder*, а тема виражена частково повторюваним змістом попереднього речення *bei der Vorlesung sitzen und dem Professor in seinem Leinenhemd dabei zuhören*. У підрядній частині є окрема рема, вона конкретизує побажання головного героя *wie er eine Folie auf den Overhead-Projektor legt*. Приклад ілюструє намір головного героя, який асоціюється з автором, пояснити свій стан і продемонструвати стурбованість (актомовленнєва інтенція) для того, щоб його сусід (якому головний герой розповідав історію про те, що з ним трапилось) висловив йому свою підтримку і, можливо, вплинув на подальший розвиток подій (постактомовленнєва інтенція).

Прагматична поліфункціональність не означає, що речення-моделі дублюють одна одну. Між структурно-комунікативними параметрами речення та набором його потенційних іллокутивних сил існує системний зв'язок, який виявляє себе в тому, що певному поєднанню структурно-семантичних параметрів відповідає конкретний набір іллокутивних сил. Отже, одна і та ж модель може мати різні варіанти прагматичного трактування. Зокрема, для реалізації іллокутивних актів *прохання*, *побажання* або *настанови* може бути використана модель [T1-R1], (T-R). Відмінність між конкретними її виявами полягає в компонентах змісту. Наприклад:

Таблиця 1. Моделі актуального членування синтаксичних структур із підрядним у постпозиції для вираження типів іллокутивних актів

іллокутивний акт	подія	пояснення	здійснювання	сумнів	розраховування	настановя	враження	докір	подія	прикрийсть	страх	розчарування	сарказм/протія	припущення	побажання	заперечення	уточнення	захоплення	зневага	прохання	обіцянка	вибачення	
[T], (R)			✓										✓				✓	✓					
[T-R], (R)		✓	✓	✓	✓		✓	✓	✓	✓	✓	✓		✓	✓		✓	✓					
[T1-R1], (T-R)	✓	✓	✓			✓	✓		✓	✓			✓	✓	✓		✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓

Іллокутивний акт *прохання* [T1-R1], (T-R):

Aber ich möchte diesen Ort noch in Ruhe genießen, wenn du erlaubst [14, с. 36];

T1 – *Aber ich... diesen Ort*, R1 – *möchte... noch in Ruhe genießen*, T – *wenn du*, R – *erlaubst*.

Підрядна предикативна частина виявляє тему *wenn du* та рему *erlaubst*. Тлумаченню іллокутивного акту *прохання* сприяє використання сполучника умови *wenn* та вживання в головній препозиційній частині модального дієслова *möchte*. Тема – *ich... diesen Ort* та рема – *möchte... noch in Ruhe genießen* у постпозиційній підрядній частині пояснюють, за яких умов можна було б оглянути місцевість *wenn du erlaubst*.

Іллокутивний акт *побажання* [T1-R1], (T-R):

Es ist angenehm, kühl, leicht. Ich wünsche mir, dort nie wieder wegzugehen [13, с. 87];

T1 – *Ich*, R1 – *wünsche mir*, T – *dort*, R – *nie wieder wegzugehen*.

Додаткові тема та рема зосереджені в головній предикативній частині складнопідрядного речення, основні – у підрядній. Додатковою темою в наведеному нижче прикладі виступає підмет, виражений особовим займенником *ich*, додатковою ремою – група присудка *wünsche*

ich mir. Важлива інформація зосереджена в підрядній ланці, де основна тема представлена вказівним займенником *dort*, основна рема також представлена групою присудка *nie wieder wegzugehen*.

Висновки. Компонент прагматичного змісту *іллокуція* надає певного спрямування й дієвості висловленню. Встановлені моделі є типовими тактичними прийомами актуального членування речення, розподілу інформації в синтаксичній структурі, організації змісту речення. Повністю зміст (смісл) висловлення можна зрозуміти лише в контексті. Прагматична інтерпретація дає змогу визначити, яку модель актуального членування необхідно використовувати залежно від тактики та стратегії дії мовця.

Моделі речень усіх трьох блоків, виражаючи ті чи інші прагматичні зв'язки, безпосередньо або опосередковано дають уявлення про конкретну оцінку позицію мовця стосовно того, про що йдеться в повідомленні. Перспектива подальшого дослідження полягає у виявленні нових моделей та поглибленні досліджень вже існуючих моделей, особливостей умов їх використання. Знання та коректне використання цих моделей є запорукою успішної комунікації.

ЛІТЕРАТУРА

- Баева Г. В. Семантико-прагматические особенности вербальных и невербальных знаков в рекламном дискурсе : на материале немецкой пресскрекламы : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. филол. наук : 10.02.04 "Германские языки" / Галина Андреевна Баева. – Тамбов, 2000. – 24 с.
- Гульга Е. В. Теория сложноподчиненного предложения в современном немецком языке / Елена Владимировна Гульга. – М. : Высшая школа, 1971. – 206 с.
- Загнітко А. П. Теорія сучасного синтаксису: монографія / Анатолій Панасович Загнітко. – Донецьк : ДонУ, 2006. – 378 с.
- Золотова Г. А. Коммуникативные аспекты русского синтаксиса / Галина Александровна Золотова. – М. : Лингвистическое наследие XX века, 2010. – 368 с.
- Козловский В. В. Структурно-семантическая организация и коммуникативно-прагматическая направленность предложений с конъюнктивом в современном немецком языке: дисс. ... доктора филол. наук : 10.02.04. / Виктор Владимирович Козловский. – Черновцы, 1997. – 394 с.
- Комлев Н. Г. Словарь иностранных языков / Николай Георгиевич Комлев. – М. : Эксмо, 2006. – 669 с.
- Москальская О. И. Грамматика текста / Ольга Ивановна Москальская. – М. : Высшая школа, 1981. – 183 с.
- Слюсарь Н. А. Грамматика и актуальное членение предложения: исследование на материале русского и ряда других языков : дисс. ... кандидата филол. наук : 10.02.19 / Наталия Анатольевна Слюсарь. С-Петербург, 2008. – 334 с.
- Соловьева Е. В. Функционально-прагматический потенциал речевого акта возмущения в современном немецком политическом дискурсе : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 "Германские языки" / Екатерина Вячеславовна Соловьева. – Нижний Новгород, 2013. – 22 с.
- Филиппова И. Н. Формально-грамматическое и актуальное членение пословиц: на материале немецкого языка : дисс. ... кандидата филол. наук : 10.02.04 / Ирина Николаевна Филиппова. – М., 2001. – 215 с.
- Функционально-прагматическая модель современного немецкого языка Швейцарии [Электронный ресурс] / Н. В. Жарёнова // Грамота. Альманах современной науки и образования. – 2009. – № 2. – (21): в 3-х ч. Ч. III. С. 55–58.
- Lebert B. Der Vogel ist ein Rabe / Benjamin Lebert. – Köln : Kiepenhuer & Witsch Verl., 2003. – 127 S.
- Mora T. Seltsame Materie / Terezia Mora. – Reinbeck bei Hamburg : Rowohlt Taschenbuch Verl., 2002. – 249 S.
- Thiemeyer Th. Medusa / Thiemeyer Thomas. – München : Knauer Taschenbuch Verl., 2005. – 363 S.
- Vanderbeke B. Fehlende Teile / Vanderbeke Birgit. – Frankfurt / M. : Fischer Taschenbuch Verl., 1998. – 112 S.

REFERENCES

- Bayeva, G. V. (2000). Semantiko-pragmaticheskiye osobennosti verbalnyh i neverbalnyh znakov v reklamnom diskurse [Semantic and pragmatic features of verbal and nonverbal signs in the advertising discourse: on the material of the German press advertising]. Extended abstract of candidate's thesis. Tambov.
- Hulyha, Y. (1971). Teoriya skladnopedryadnogo recheniya [Theory of complex sentences in modern German]. Moscow : Vysshaya shkola, 206.
- Zahnitko A. P. (2006). Teoriya suchasnoho syntaksysu : monohrafiya [The theory of modern syntax: a monograph]. Donetsk : DonNU, 378.
- Zolotova H. A. (2010). Kommunikatyvnyye aspekty russkoho syntaksisa [Communicative aspects of Russian syntax]. Moscow : Lnhvisticshoeskoe naslediyе XX veka, 368.
- Kozlovskiy, V. V. (1997). Strukturno-semantychna orhanizatsiya i kommunikativno-prahmaticheskaya napravlennost predlozheniy s konyunktivom v sovremennom nemezkom yazyke [Structural and semantic organization and communicatively-pragmatic orientation of sentences with conjunctiva in modern German language]. Doctor's thesis. Chernovtsy.
- Komlev N. H. (2006) Slovar innostrannyh yazykov [Dictionary of foreign languages]. Moscow : Eksmo, 669.
- Moskalskaya O. I. (1981). Hrammatika teksta [Grammar text]. Moscow : Vysshaya shkola, 183.
- Slyusar N. A. (2008). Hrammatika i aktualnoe chlenenie predlozheniya : issledovaniye na materiale russkoho i ryada drihih yazykov [Grammar and the actual division of the sentence: research on the material of Russian and other languages]. Doctor's thesis. St. Petersburg.

9. Solovyeva E. V. (2013). Funkzionalno-prahmaticheskiy potentsial rechevoho akta vozmuscheniya v sovremennom nemezkom politicheskom disskurse [The functional and pragmatic potential of the speech act of indignation in modern German political discourse]. Extended abstract of candidate's thesis. Nizhniy Novhorod.
10. Fillipova I. N. (2001.) Formalno-hrammaticheskoye i aktualnoe chleneniye posloviyt : na material nemetskoho yazyka [Formal-grammatical and actual division of proverbs: on a material of German language]. Extended abstract of candidate's thesis. Moscow.
11. Zharyenova N. V. (2009). Funkzionalno-prahmaticheskaya model sovremennoho nemetskoho yazyka Shveysariyi [Functional-Pragmatic Model of Modern German Language in Switzerland]. Hramota, Almanah sovremennoy nauki i obrazovaniya, February. Retrived from http://http://www.gramota.net/materials/1/2009/2-3/21.html

Models of actual division of the German complex sentence (semantic-pragmatic aspect)

I. V. Yakubenko

Abstract. The article focuses on studying the actual division of the models of the complex sentence in Modern German and their structure interpretation aspect, on researching the intercommunication between a structure kind of model and illocutionary act. These structures-models are a sign-appearance, it is a standard of information distributing in the sentence; it is a means of realization of the speaker's intention. Proper model is a variant of influence on the recipient. The sentence-utterance belongs to certain arts of illocutionary acts. It is realized in different models. Structure unchangeable model of complex sentence, in the connection with another sentence of superphrase unity, can express different content. It is possible to reach it with lexical, morphological and syntactical means in connection with the context. Such kind of model polyfunctionality doesn't stipulate a possibility of its using to realize any illocutionary act. Structure-semantic features don't allow the universally using of model in speech to attain different communicative target.

Keywords: *actual division, means, model, semantics, pragmatics.*

Модели актуального членения сложноподчиненного немецкого предложения (семантико-прагматический аспект)

И. В. Якубенко

Аннотация. Статья посвящена изучению актуального членения моделей сложноподчиненных предложений в современном немецком языке, их структурной интерпретации и взаимодействию между структурным типом и иллокутивным актом. Эти структурные модели являются знаками, стандартами распределения информации в предложении, это средства реализации интенции говорящего. С помощью указанных моделей возможно воздействие на собеседника. Предложения-высказывания соотносятся с определенными типами иллокутивных актов, которые реализуются в соответствующих моделях. Структурно неизменная модель сложноподчиненного предложения вместе с другими предложениями сверхфразового единства может выражать различное содержание, что достигается с помощью лексических, морфологических и синтаксических средств во взаимодействии с контекстом. Но полифункциональность моделей не означает возможность их использования для реализации любого иллокутивного акта. Структурно-семантические особенности не позволяют использовать любую модель для достижения различных коммуникативных целей.

Ключевые слова: *актуальное членение, средства, модели, семантика, прагматика.*